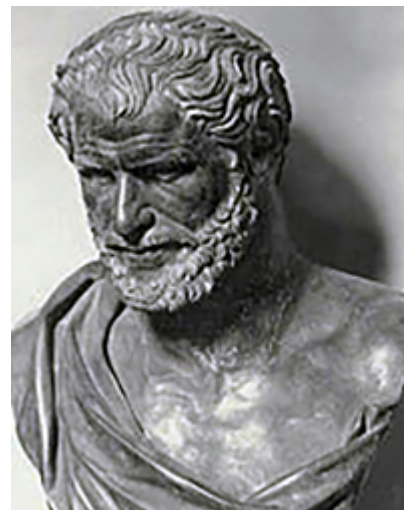

Προσεγγίσεις στην φιλοσοφία του Ηρακλείτου - Γνωσιολογία και η σχέση της με την ψυχή· ο ρόλος των αισθήσεων

«Εμείς τη λέμε εποπτεία. Δηλώνει την προσοχή που δίνει το πνεύμα στον εαυτό του, επιπρόσθετα, ενόσω προσηλώνεται στην ύλη, στο κατ' εξοχήν αντικείμενό του. Αυτή η πρόσθετη προσοχή μπορεί να καλλιεργηθεί μεθοδικά και να αναπτυχθεί μεθοδικά».

-Ανρί Μπερξόν-

«Ξέρω από πού κατάγομαι. Ακόρεστος όπως η φλόγα. Αναφλέγομαι και εξαφανίζομαι. Φως γίνεται το καθετί που εγγίζω. Άνθρακες το κάθε τι που αφήνω. Βέβαια είμαι μια φλόγα».

-Φ. Νίτσε-

(Τα αποσπάσματα είναι σε απόδοση Α. Κυριαζόπουλου).

Όπως γνωρίζουμε από τον Διογένη Λαέρτιο, το σύγγραμμα του Ηρακλείτου «Περί Φύσεως» ήταν χωρισμένο σε τρία μέρη: Περί του σύμπαντος, του ανθρωπίνου βίου και το θεολογικό. Επίσης, σύμφωνα με πληροφορίες του ίδιου συγγραφέως, ο Διόδωτος χαρακτήρισε το βιβλίο του Ηρακλείτου ως «ακριβή οδηγό για τη στάθμιση του βίου», ενώ άλλοι ως «γνώμονα ηθικής και διάταξης του ενιαίου τρόπου των πάντων». Με βάση αυτά, δεν είναι απόλυτα ορθή η άποψη ότι οι προσωκρατικοί δεν ασχολήθηκαν με τον άνθρωπο. Προκειμένου να προχωρήσουμε στην γνωσιολογία του Ηρακλείτου και να δούμε πως συνδέονται τα παραπάνω μέρη, πρέπει πρώτα να εξετάσουμε τις απόψεις του φιλοσόφου για το τι είναι ψυχή και τη σχέση της με τις αισθήσεις .

Ψυχή

Η φύση της ψυχής και η σχέση της με το σώμα.

Όσοι μπαίνουν στα ίδια ποτάμια βρέχονται από διαφορετικά νερά κάθε φορά. Έτσι και οι ψυχές αναδημιουργούνται συνεχώς μέσα από την εξάτμιση των (σωματικών) υγρών.

(απόσπασμα 12)

Σύμφωνα με τον Ηράκλειτο, η φύση της ψυχής είναι υλική. Προκύπτει από το υγρό στοιχείο μέσω της αναθυμιάσης. Αυτή η διαδικασία είναι συνεχής, εξ ου και η σύνδεση με τα νερά του ποταμού που δεν είναι τα ίδια καθώς ρέουν. Στο ίδιο απόσπασμα, αναφέρεται ότι παράλληλα αποκτά πάντοτε νόηση («αναθυμιώμεναι νοεραί αεί γίνονται»). Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι σε αντίθεση με τα δυσιστικά συστήματα, α) η ψυχή είναι υλικής φύσεως, β) δεν εισέρχεται στο σώμα αλλά προέρχεται από αυτό, γ) η σχέση μεταξύ σώματος και ψυχής είναι διαλεκτική· το πρώτο δίνει υλικό ώστε να παραχθεί η ψυχή, η δε ψυχή μετατρέπεται σε υγρό για να παραχθεί ξανά σε έναν αέναο κύκλο φυσικής ροής. Και δ) η νόηση συνδέεται με τη ψυχή. Αυτό το τελευταίο δείχνει ότι ο Ηράκλειτος αναφέρεται σε ένα διαφορετικό είδος νόησης (που δεν αφορά τον εγκέφαλο), μέσω της οποίας ο φιλοσοφικός νους συλλαμβάνει εποπτικά την ενότητα του κόσμου. Άλλο ένα απόσπασμα που δείχνει την άρρηκτη σχέση σώματος και ψυχής είναι το ακόλουθο.

Όπως η αράχνη, καθισμένη στο μέσο του ιστού, αντιλαμβάνεται αμέσως πως κάποια μύγα έσπασε ένα νήμα του και τρέχει γρήγορα στο σημείο αυτό σαν να την πονούσε η διάρρηξη του νήματος, με τον ίδιο τρόπο κι η ανθρώπινη ψυχή, όταν πληγωθεί ένα μέλος του σώματος, σπεύδει αμέσως εκεί σαν να μην μπορεί να υπομείνει τον τραυματισμό του σώματος με το οποίο είναι συνδεδεμένη στερεά και σύμφωνα με κάποια αναλογία.

(απόσπασμα 67a)

Ο Ηράκλειτος θεωρεί την ψυχή ενιαία, αποτελούμενη από νόηση και αίσθηση που πάντα γίνονται. Με το παράδειγμα της αράχνης θέλει να μας δείξει την εποπτική ικανότητα της ψυχής. Αυτή επαγρυπνεί σαν σκοπός στον ίδιο τον ιστό της, που φυσικά είναι φτιαγμένος από υλικό δικό της.

Ψυχή και νόηση.

Παραπάνω είδαμε ότι ο φιλόσοφος συνέδεσε τη νόηση με την ψυχή. Γιατί το έκανε άραγε; Αν και δεν υπάρχει κάποιο απόσπασμα που να απαντά άμεσα σε αυτό,

ωστόσο φαίνεται σαφέστατα από τα σωζόμενα αποσπάσματα ότι τον απασχόλησε το ζήτημα του τρόπου λειτουργίας του παντός που έχει ως συνέπεια και την αφύπνιση του ανθρώπου. Αποκαθαίροντας την μαρτυρία του Σέξτου του Εμπειρικού από ορισμένες ανακρίβειες (καθώς φαίνεται ότι δεν λαμβάνει υπόψη του όλα τα ηρακλείτεια αποσπάσματα), μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο άνθρωπος (πέρα από την εγκεφαλική του νόηση) διαθέτει επιπλέον τη δυνατότητα της μετοχής σε κάτι που μας περιβάλλει και έχει λογική και νόηση («το περιέχον ημάς λογικόν τε ον και φρενήρες»). Αυτό χαρακτηρίζεται ως «λόγος» που είναι «κοινός» και «θείος». Με την μετοχή σε αυτό το εξωτερικό και φυσικό στοιχείο, ο άνθρωπος καθίσταται πράγματι λογικός. Προκειμένου να προλάβουμε παρεξηγήσεις και παρερμηνείες, οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι ο κοινός θείος λόγος δεν αναφέρεται σε κάτι θεϊκό. Όπως έχουμε ήδη δει, το θεϊκό στοιχείο δεν παίζει κανέναν καθοριστικό ρόλο στην ηρακλείτεια φιλοσοφία (και γενικότερα στους προσωκρατικούς). Ο κόσμος δεν πλάστηκε από κανέναν θεό, αλλά είναι ένα αυτορυθμιζόμενο και πάντοτε υπάρχων σύστημα (βλ. απ. 30 και 41). Συνεπώς, δεν είναι ο λόγος των πολύ μετέπειτα Στωικών που διέπει τα πάντα. Στον Ηράκλειτο, είναι ο καθολικός συμπαντικός νόμος. Όπως προκύπτει από τα αποσπάσματα 1,2, και 72, ο λόγος είναι ο αιώνιος κοσμικός νόμος σύμφωνα με τον οποίο γίνονται τα πάντα. Λειτουργεί ως συνδετικός αρμός των πάντων. Οι περισσότεροι όμως άνθρωποι (ακόμα και οι πολυμαθείς) δεν το έχουν συνειδητοποιήσει, και έτσι δεν έχουν φτάσει στην σοφία. Αυτός, ανάλογα με την αύξησή του ή την φθίση του εντός του ανθρώπου, είναι που καθιστά την ψυχή ξηρή ή υγρή. Ας δούμε όμως τα ηρακλείτεια χωρία.

Η πολυμάθεια (πολυμαθίη) δεν διδάσκει τη βαθύτερη κατανόηση (νόον έχειν). Αν ήταν έτσι, θα την είχε διδάξει στον Ησίοδο και τον Πυθαγόρα, κι επίσης στον Ξενοφάνη και τον Εκαταίο.

(απόσπασμα 40)

Φαίνεται καθαρά η διάκριση μεταξύ του «πολυμαθίη» από το «νόον έχειν», κατά το κείμενο. Άρα, άλλο πράγμα η πολυμάθεια και άλλο πράγμα το να έχει κανείς νοο. Διακρίνεται η λογική της διάνοιας (που πάντα είναι ανάλογη με την τρέχουσα γνώση) από το λόγο. Στο απόσπασμα 41 φαίνεται καθαρά τι εννοεί «νόον έχειν». «Η σοφία είναι ένα μόνο πράγμα: να γνωρίζεις ότι ο ορθός λόγος κυβερνά τα πάντα μέσα από τις εσωτερικές τους σχέσεις». Είναι η σοφία, δηλαδή η κατανόηση του συμπαντικού νόμου ότι ο κόσμος κυβερνάται από τις ίδιες του τις εσωτερικές σχέσεις (το οποίο σχετίζεται με τον ρόλο του «πολέμου», της

«έριδας», της «δίκης», του μέτρου, και του γίγνεσθαι). Το αυτό ισχύει και για τον άνθρωπο ως μέρος του κόσμου. Αυτή η σύλληψη δεν είναι υποκειμενική γνώση, αλλά αντικειμενική αλήθεια. Όντας χωρισμένη από όλα, δεν υπόκειται στους νόμους του γίγνεσθαι. Μόνο το εκφράζει. Όσοι όμως μιλούν, τους λανθάνει αυτή η γνώση. «Απ' όλους όσους άκουσα να μιλούν, κανείς δεν έφθασε στο σημείο να γνωρίζει ότι η σοφία είναι διαχωρισμένη από όλα τα πράγματα» (απόσπασμα 108).

Η ορθή σκέψη είναι η μεγαλύτερη αρετή, και η σοφία είναι το να λέμε την αλήθεια και να πράττουμε σύμφωνα με τη φύση, όπως αρμόζει σε ανθρώπους που έχουν γνώση.

(απόσπασμα 112)

Η ορθή σκέψη -ή το «σωφρωνείν» κατά το κείμενο- είναι «αρετή μεγίστη» διότι είναι η βάση όπου στηρίζονται οι «άνθρωποι που έχουν γνώση» ή «επαίοντες» κατά το κείμενο (οι γνώστες και αφυπνισμένοι). Η σοφία εκδηλώνεται με το να λέμε την αλήθεια και να πράττουμε όπως ορίζει η φύση. Η ηθική του Ηρακλείτου δεν καθορίζεται ούτε από αυθεντίες που θα μας πουν πως θα ζήσουμε, ούτε από θεούς και θεόσταλτους νόμους. Δεν είναι η συμβατική ηθική των πολλών που ορίζει υπακοή σε ανθρωποποίητα έθιμα. Είναι καθαρά φυσιοκρατική.

Η φιλοσοφική-ενορατική σύλληψη του παντός, δεν στηρίζεται σε αυθαιρεσίες και εικοτολογίες. Το πόσο σοβαρό είναι το θέμα, δηλώνεται ρητώς από το εξής απόσπασμα: «Ας μη στοχαζόμαστε αυθαίρετα με εικασίες για τα σπουδαιότητα ζητήματα» (απόσπασμα 47).

Όποιο δρόμο κι αν ακολουθήσεις, δεν θα βρεις τα όρια της ψυχής. Τόσο βαθύς είναι ο λόγος της.

(απόσπασμα 45)

Το πόσο βαθιά είναι μια ψυχή εξαρτάται από τον λόγο της. Όσο περισσότερο αυξάνει ο λόγος, τόσο και η ψυχή. Φυσικά μπορεί να ισχύει και το αντίθετο. Στο απόσπασμα 115, αναφέρεται ότι «στην ψυχή ανήκει ο λόγος που αυξάνει από μόνος του». Αυτή η αύξηση δεν γίνεται μηχανικά. Σε συνδυασμό με το απόσπασμα 112 που είδαμε παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι ο λόγος ζυμώνεται με την ψυχή σε μια φυσική διαδικασία συν αύξησης, αλλά το να παραμείνει εκεί εναπόκειται στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος οφείλει να ζήσει «κατά φύσιν», ώστε να σωφρονεί (έχοντας την αίσθηση του μέτρου), πράττοντας και λέγοντας τα αληθινά (κάτι

που συνιστά την σοφία).

Περισσότερο φως ίσως ρίξουν οι πληροφορίες που μας δίνει ο Διογένης ο Λαέρτιος στο βιβλίο του «Βίοι φιλοσόφων». Κάποια περίοδο, ο Ηράκλειτος αποτραβήχτηκε στο ιερό της Αρτέμιδος διότι δεν ήθελε πλέον να πολιτεύεται με τους Εφέσιους καθώς είχαν επικρατήσει οι ανάξιοι, έχοντας επιβάλλει ένα φαύλο πολίτευμα. Επιπλέον, είχαν εξορίσει τον φίλο του Ηρακλείτου τον Ερμόδωρο, τον οποίο θεωρούσε (πνευματικά) άριστο. Τελικά κατάντησε μισάνθρωπος λόγω της άθλιας κατάστασης των Εφεσίων, και έφυγε στα βουνά, τρώγοντας χόρτα και ρίζες. Δεν μαθήτευσε κοντά σε κανέναν, αλλά ισχυριζόταν ότι έμαθε τα πάντα από τον εαυτό του. Άλλωστε, και το βιβλίο που έγραψε, το έγραψε με τέτοιο τρόπο ώστε μόνοι οι ικανοί να είναι σε θέση να το κατανοήσουν. Το κατέθεσε στον ναό και αυτό απέκτησε τόση φήμη, ώστε δημιουργήθηκε φιλοσοφική τάση της οποίας τα μέλη ονομάστηκαν ηρακλείτειοι. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Ηράκλειτος καταφρόνησε όχι μόνο τη χαμερπή κατάσταση της εποχής του, αλλά και τα αξιώματα. Σύμφωνα με τον Στράβωνα, ο Άνδροκλος, που ήταν γιος του βασιλιά της Αθήνας Κόδρου, υπήρξε ο ιδρυτής της Εφέσου. Οι απόγονοί του ονομάστηκαν βασιλείς και απολάμβαναν τιμών στους αγώνες και τελούσαν τα μυστήρια της Ελευσίνας Δήμητρας. Ένας από τους απογόνους ήταν και ο Ηράκλειτος. Πιθανότατα, η εφαρμογή του Δελφικού ρητού «γνώθι σαυτόν», να ήταν αυτό που τον οδήγησε στην πνευματική του αφύπνιση. Βρήκε το λόγο (την κοσμολογική αρχή) ξεκινώντας από μέσα του. Πιθανότατα αυτό ήταν και το νόημα της ζωής του. «Ερεύνησα τον εαυτό μου» (απόσπασμα 101).

Σύμφωνα με τα αποσπάσματα, ο φιλόσοφος διακρίνει δύο ποιότητες στην ψυχή· την μια την ονομάζει «υγρή» και την άλλη «ξηρή».

Ο άνδρας, όταν μεθύσει, έχει οδηγό του αμούστακο παιδί: σκοντάφτει, δεν ξέρει που πάει, επειδή έχει την ψυχή υγρή.

(απόσπασμα 117)

Άνθρωπος με «υγρή» ψυχή σημαίνει δύο πράγματα· πρώτον ότι το υγρό στοιχείο υπερτερεί, και δεύτερον ότι ατροφεί ο λόγος μέσα του. Με αυτήν την παραβολική εικόνα, τονίζεται η πνευματική ανικανότητα του ανθρώπου να περπατήσει ορθά στον βίο ως επαίων (γνώστης και αφυπνισμένος), με το σωστό προσανατολισμό. Ένας τέτοιος άνθρωπος έχει την ανάγκη των θεωρούμενων «πνευματικών οδηγών» (που για τον φιλόσοφό μας έχουν το ίδιο διανοητικό επίπεδο με αυτό των

μικρών παιδιών). Σχετικά με αυτό, θα δούμε περισσότερα στον οικείο τόπο όταν θα εξετάσουμε τις ηρακλείτειες απόψεις περί «αυθεντιών».

Στον αντίποδα, «η ξηρή ψυχή είναι η πιο σοφή και άριστη» (απόσπασμα 118). Είναι η ψυχή στην οποία υπερτερεί το πύρινο στοιχείο και ο λόγος βαίνει αυξανόμενος. Το άριστο συνδέεται με το σοφό. Επομένως, ο άριστος δεν είναι ο άριστος στην καταγωγή ή τον πλούτο, αλλά στο πνεύμα. Μιλάει επομένως για μια αριστοκρατία του πνεύματος.

Οι εσωτερικές μεταλλαγές.

Είπαμε παραπάνω ότι η ψυχή (μέσω της διαδικασίας της αναθυμιάσεως) πάντοτε «γίνεται». Η αφετηρία της είναι από το υγρό στοιχείο του σώματος. Καθοδόν όμως, και με τη συμβολή του λόγου (και αναλόγως του βίου), άλλοτε αυξάνει γενόμενη περισσότερο ξηρή και θερμή, άλλοτε φθίνει γενόμενη υγρή. Ο φυσικός προορισμός της είναι να συνεχίσει να επιβιώνει και μετά τον θάνατο του σώματος. Θάνατος δεν είναι απαραίτητως η εκμηδένιση της αυτοσυνειδησίας. Θάνατος είναι μια φάση της φυσικής εξέλιξης. Όπως όλα περνούν από μεταστοιχειώσεις, έτσι περνά το σώμα και η ψυχή.

Η φωτιά ζει τον θάνατο του αέρα, κι ο αέρας ζει τον θάνατο της φωτιάς· το νερό ζει τον θάνατο της γης και η γη τον θάνατο του νερού. Ο θάνατος της φωτιάς είναι γένεση του αέρα και ο θάνατος του αέρα γένεση του νερού. Ο θάνατος της γης είναι να γίνει νερό, και ο θάνατος του νερού είναι να γίνει αέρας, και του αέρα να γίνει φωτιά, και αντίστροφα.

(απόσπασμα 76)

Το απόσπασμα αναφέρεται στην μεταστοιχειώση ή τις τροπές του «πυρός» (του αποσπάσματος 31). Εδώ, η μετάβαση καλείται «θάνατος», «ζωή», και «γένεση». Η πρότερη κατάσταση της ύλης χαρακτηρίζεται ως «θάνατος» και η νέα ως «ζωή» και «γέννηση». Αλλάζει η κατάσταση του αυτού «αιζώου πυρός» χωρίς αυτό να αφανίζεται (απόσπασμα 30).

Στο απόσπασμα 36, η ψυχή συμπεριφέρεται ως ένα στοιχείο όπως όλα τα άλλα. «Οι ψυχές, όταν πεθάνουν, γίνονται νερό, και το νερό, όταν πεθάνει, γίνεται γη· από τη γη γεννιέται το νερό κι απ' το νερό η ψυχή».

Είναι ίσως μια περιγραφή του κύκλου της διαρκούς αναθυμιάσεως (του αποσπάσματος 12). Αυτή η φυσική λειτουργία εκφράζεται και διαφορετικά: «Εμείς

ζούμε τον θάνατό τους κι εκείνες ζουν τον δικό μας»(απόσπασμα 77). Δεν μπορούμε να πούμε ότι ζούμε την εκμηδένιση της ψυχής και η ψυχή την δική μας. Είναι φανερό ότι εννοεί τη διαλεκτική σχέση σώματος και ψυχής. Αυτό το «πάρε-δώσε». Τις εναλλαγές κατά την αναθυμίαση.

*Για τις ψυχές το να γίνουν υγρές είναι ηδονή ή θάνατος.
(απόσπασμα 77)*

Το απόσπασμα αναφέρεται στην ποιοτική υποβάθμιση της ψυχής. Το θερμό και το ξηρό εξασθενεί σημαντικά έως του σημείου να σβήσει εντελώς. Αυτό σημαίνει ότι ταυτόχρονα σβήνει και ο λόγος. Η ψυχή πεθαίνει, δηλαδή γίνεται νερό. Αν αυτή η κατάσταση παραμείνει η ίδια μέχρι το θάνατο του σώματος κι εφόσον δεν θα υπάρχει η δυνατότητα της αναθυμιάσεως, η ψυχή θα έχει πεθάνει (δηλαδή θα έχει μετατραπεί σε νερό, άνευ αυτοσυνειδησίας). Σε αυτήν την κατάσταση συμβάλλει η ηδονή. Ποιά ηδονή όμως; Η φυσική; Αν δεχόμασταν ότι εννοεί την φυσική ηδονή, αυτό θα έρχονταν σε αντίθεση με το απόσπασμα 112. Είδαμε παραπάνω ότι εκεί η σωφροσύνη και η σοφία είναι να λέμε την αλήθεια και να πράττουμε κατά φύση. Η ηδονή ανήκει στην φύση. Επομένως, η ηδονή που αναφέρεται εδώ είναι η ακριβώς αντίστροφη. Είναι αυτό που θεωρούν οι άλογοι άνθρωποι (οι μη αφυπνισμένοι πνευματικά) ως ηδονή. Είναι η ηδονή που οδηγεί στην αφροσύνη, στο ψεύδος και γενικότερα που δεν είναι σύμφωνη ούτε με τη φύση ούτε με την βαθύτερη κατανόηση των πραγμάτων. Είναι η κατάσταση που δεν μπορεί να αναπτυχθεί ο λόγος της ψυχής. Κοντολογίς, που δεν μπορεί ο άνθρωπος να πραγματώσει τον εαυτό του. Να φτάσει εκεί που πρέπει να φτάσει.

*Οι ψυχές οσφραίνονται στον Άδη.
(απόσπασμα 98)*

Όπως φαίνεται από το χωρίο, ο Ηράκλειτος δέχονταν την δυνατότητα της επιβίωσης της αυτοσυνειδησίας μετά τον φυσικό θάνατο, όχι με μια μεταφυσική χροιά, αλλά ως μέρος μιας φυσικής διαδικασίας.

Σε άλλο απόσπασμα διαβάζουμε: «Τα πτώματα των νεκρών πρέπει να τα πετούν σαν κοπριές και χειρότερα» (96). Το νεκρό σώμα (και όλα τα όργανα που το αποτελούν) αποσυντίθεται. Παύει να λειτουργεί εντός του η διαδικασία αναθυμιάσης. Η ψυχή, εξέρχεται και συνεχίζει την ίδια διαδικασία αλλά αλλού. Όπως είδαμε στο απόσπασμα 12, η ψυχή έχει αναπτύξει δική της νόηση ανεξάρτητα από την εγκεφαλική. Κατά το ίδιο απόσπασμα, έχει αναπτύξει και την

δική της αίσθηση. Το απόσπασμα αυτό εξάγεται από τον Άρειο τον Δίδυμο ο οποίος λέει ότι ο Ζήνων δέχονταν ότι η ψυχή είναι «αισθητική αναθυμίαση», όπως ακριβώς και ο Ηράκλειτος. Δηλαδή, η ψυχή αναπτύσσει δική της νόηση και αίσθηση. Μπορούμε να πούμε ότι ο Ηράκλειτος εντάσσει το φαινόμενο «θάνατος» ως φάση του γίνεσθαι και της ροής. Γεννιέται το σώμα μαζί με την ψυχή. Κατά τη διάρκεια που ζει ο άνθρωπος, μεταβάλλεται τόσο το σώμα του όσο και η ψυχή του. Όταν πια πεθαίνει, τα δύο στοιχεία του συνεχίζουν την ροή τους. Το μεν σώμα αποσυντίθεται, η δε ψυχή είτε γίνεται νερό, είτε συνεχίζει τις μεταστοιχειώσεις σε διαφορετικό επίπεδο. Όπως η κάμψια που κλεισμένη στο κουκούλι της γίνεται πεταλούδα. Ίσως κάτι παρόμοιο να θεωρούσε ο Ηράκλειτος. Η ψυχή που τρέφονταν από το ίδιο το σώμα και σχηματίζονταν εκεί, πλέον δεν το χρειάζεται. Το σώμα «πέθανε», αλλά ένα μέρος του ανθρώπου συνεχίζει να επιβιώνει μετασχηματιζόμενο. Το νεκρό σώμα πλέον είναι άχρηστο. Δεν εξυπηρετεί. Για αυτό και η ομολογουμένως ακραία άποψη του Ηρακλείτου, δεν πρέπει να συγχέεται με κανέναν δυισμό περί κατωτερότητας του σώματος έναντι της ψυχής. Άλλωστε εδώ δεν γίνεται λόγος για σώμα, αλλά για νεκρό σώμα (πτώμα).

Οι ψυχές λοιπόν διατηρούν την αυτοσυνειδησία τους δεχόμενες αιθέριες αναθυμιάσεις, ως μέρος μιας φυσικής διαδικασίας. Ένα ακόμα στοιχείο που δείχνει ότι η ψυχή διατηρεί την αυτοσυνειδησία της, είναι το ακόλουθο: «*Τους ανθρώπους, όταν πεθάνουν, τους περιμένουν πράγματα που ούτε ελπίζουν ούτε φαντάζονται*» (απόσπασμα 27).

Αν θάνατος σήμαινε εκμηδένιση της συνειδήσεως στον Ηράκλειτο, τότε δεν θα ήταν δυνατή ούτε η ελπίδα ούτε η ικανότητα φαντασίας. Σαφώς, απορρίπτονται οι ιδέες περί μετενσάρκωσης ή ανάστασης. Στην πρώτη περίπτωση επειδή το σώμα είναι που δημιουργεί την ψυχή από τα ίδια του τα υλικά. Στην δεύτερη, επειδή ο θάνατος δεν είναι «τραγωδία» όπως το παρουσίασε η χριστιανική διδασκαλία, αλλά ένα απολύτως φυσιολογικό γεγονός. Συνεπώς δεν χρειάζεται κάποια αποκατάσταση.

Αυτά ισχύουν για τις ξηρές ψυχές. Οι δε υγρές, εφόσον έχασαν το ξηρό στοιχείο τους, άρα έχασαν και κάθε αισθητικότητα και νόηση. Πεθαίνοντας και το σώμα, άρα και ο εγκέφαλος, χάνουν κάθε αυτοσυνειδησία.

Οι αισθήσεις

Ο ρόλος των αισθητηρίων οργάνων και η εξάρτησή τους από την ποιότητα της ψυχής.

Τα αισθητήρια όργανα και οι αισθήσεις δεν αποκλείονται, αλλά ιεραρχούνται. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα:

« Όσα πράγματα είναι αντικείμενα της όρασης, της ακοής, και της αντίληψης, αυτά εγώ προτιμώ» (απόσπασμα 55).

«Τα μάτια είναι πιο αξιόπιστοι μάρτυρες από τα αυτιά» (απόσπασμα 101a).

Τα πράγματα όμως αλλάζουν όταν πρόκειται περί «υγρών» ή βαρβάρων ψυχών. Τα μηνύματα των αισθήσεων είναι σωστά, αλλά ερμηνεύονται λανθασμένα, με συνέπεια την πλάνη.

«Τα μάτια και τα αυτιά όσων έχουν βάρβαρες ψυχές είναι κακοί μάρτυρες για τους ανθρώπους» (απόσπασμα 107).

Εδώ βλέπουμε ξεκάθαρα ότι η ψυχή λειτουργεί ως όργανο για την «καλή» ή την «κακή» μαρτυρία όλων όσων λαμβάνουν οι αισθήσεις. Η κατάσταση της ψυχής είναι που δίνει στην ψυχή την ικανότητα της φιλοσοφικής εποπτείας και της βαθύτερης κατανόησης των πραγμάτων. Στο απόσπασμα 7 αναφέρεται κάτι ασαφές, που ίσως να έχει να κάνει με αυτό. *«Αν όλα γίνονταν καπνός, τα ρουθούνια θα τα αναγνώριζαν»*. Δηλαδή, παρατηρούμε ότι υπάρχει κάποια συσχέτιση μεταξύ γνωστικού αντικειμένου και οργάνου. Ο καπνός αναγνωρίζεται από τα ρουθούνια. Όμως, δεν είναι όλα καπνός. Άρα, δεν αναγνωρίζει η όσφρηση τα πάντα. Για αυτό υπάρχουν και οι υπόλοιπες αισθήσεις οι οποίες μας φέρουν σε επαφή με τον εξωτερικό κόσμο ώστε να γνωρίζουμε. Όμως στην εννοιακή σύλληψη, ποιο όργανο αντιστοιχεί; Σύμφωνα με όλα όσα εκθέσαμε, νομίζω ότι είναι η ψυχή.

Διομήδης